

Tankönyv – taneszköz

TÓTFALUSI ISTVÁN

Hogy mi ne legyünk angol nyelvi gyarmat...

József Attila bizonyára megbocsát odaátrol, hogy kiforgatom egy jól ismert verssorát a *Hazám* ciklus megrendítő zárószonettjéből. Mert hiszen nekünk is megvan minden okunk, hogy „lelkünk sikoltva megriadjon”.

Az angol nyelv világméretű térhódítása úgyszólván minden nyelvet fenyeget kisebb-nagyobb mértékben. Az amerikai életforma nem csak a McDonald's éttermekkel, a rockzenével, az ifjúsági divat kellékeivel, az akciófilmekkel és a szappanoperák giccs-áradatával, újabban pedig a széles körben terjedő számítástechnikai ismeretekkel alakítja a maga képére az egész világot, hanem mindezeknek angol nyelvi hordalékával is.

Az angol egyre erőszakosabb behatolása ellen még a többi világnyelv is védekezni kényszerül. (Az angol kölcsönszavakkal pettyezett franciát például e nyelv öntudatos védői *franglais*-nak, „frangol”-nak csúfolják.) Mennyivel nagyobb hát a veszély, amely a kis magyar nyelvet fenyegeti!

A század elején a labdarúgás és más sportok nyelvezete sodorta hozzánk az angol szavak első hullámát, nyelvünk immunrendszere azonban még elég erős volt akkor, szinte minden szakszóra sikerült életképes magyar megfelelőt találni. Az újabb rohamot nem a közelmúlt politikai fordulat hozta meg, az csak felerősítette a hatvanas évektől érezhető és egyre feltűnőbb folyamatokat. A pokol azonban most már valóban elszabadult; a tízezerszámra létesült kisebb és nagyobb vállalkozások, cégek nevében, boltok cégtábláin, áruk és termékek felirataiban, a reklámszövegekben hovatovább nagyítóval kell keresnünk a magyar nyelvi elemeket.

Én azonban nem emiatt akarok vészharangot húzni, kong az jó ideje, mostanság szinte szünet nélkül. Nyelvészek és amatőrök sokasága emel szót és ír cikket e közös gondunkról, tudományos konferenciák foglalkoznak vele és foglalnak állást az anyanyelvi szókincs védelmében. Csak az a szomorú, hogy annyi kárhozottásnak és jobbító javaslatnak oly kevés a fogamatja.

Ám ez bizonyos fokig érthető. Fentebb az angol nyelv erőszakosságát említettem, de rögtön hozzá kell tennem, hogy itt nem tudatos, valakik által indított, irányított vagy pénzelt kampányról van szó, sem holmi céltudatos stratégiáról. Az angol nyelvi hatást szerte a világon százmilliók tekintik az amerikai életforma természetes kísérőjének, és mivel amazt többé-kevésbé lelkesen helyeslik, ezt is szívesen fogadják, legalábbis közömbösek a jelenséggel szemben. Ez a belátás mégsem ösztönözhet senkit fegyverletételre. Minél nagyobb a veszedelem, annál összefogottabb erőket és annál célratörőbb igyekezetet kell szembeszögezni vele.

Ez az írás azonban nem a *fitness club*, a *roller skates*, az *energizer* és a *beauty shop* meg az *ice tea* ellen akar lándzsát szegezni, hiszen megteszik azt mások helyettem. Annyit azért megjegyzek itt, hogy ha már amerikai játszunk, nem kellene ezt

annyira mucsai módra mívelnünk. Nem ártana hozzá a bálványozott nyelv alaposabb ismerete. Tudnunk kellene például, hogy a farmer angolul földművest tesz. Épp ezért a FARMER SHOP felirat a külföldi vendégben azt a hitet kelti, hogy az illető boltban majd ásót, kapát, sövényvágót vagy permetezőszereket kap. Ám aki tudja, hogy a nálunk farmer néven ismert vászonnemű a világ minden más szögletében (blue) jeans, azért löhet még bakot. És lő is bizony. A vadnyugati stílust imitáló portál fölött több helyütt is ez virít: JEANS SALOON, ismét csak az arra járó idegenek mulatságára. A felirat készíttetője nyilvánvalóan úgy képzelte, hogy a *saloon* angolul ugyanazt jelenti, mint a vele etimológiailag rokon magyar szalon, főképp a divatszalon, fodrászszalon és hasonlók jelentéskörében. Ám ez alapos tévedés. A *saloon* szóról elsősorban a vadnyugati filmekből ismert, lengőajtós ivónak illik eszünkbe jutnia. Manapság a szót áruházak büféjére és gyorséttermére vagy szállodák bárjára is használják. Vagyis olyan helyiségeket jelöl a *saloon*, ahol inni vagy enni lehet, de ilyen helyre ruhaneműért senkinek sem jutna eszébe betérni. Avagy, ha már jeges tea helyett *ice tea* az italunk, akkor jobb volna a rádiós reklámban angolul ejteni, így: [ájsz tí], nem pedig felemásan: [ájsz tea]!

Ezek a szavak mindenesetre betolakodók, ám az az egy a javukra szól, hogy nem is akarnak másnak mutatkozni, mint amik: hívatlan idegeneknek.

Legalább ilyen veszélyesnek tartom az angol nyelvi hatást, ha a szókinccs színmagyar elemeinek álcájában rongálja milliók nyelvérzékét. Sőt, veszélyesebbnek, mert míg az indokolatlanul használt kölcsönszavak úgyszólván mindig heves ellenállásra találtak, legalábbis a szakemberek és sok lelkes laikus részéről, addig az angol példa nyomán erőltetett magyar szóhasználat és az angol mintára formált magyar mondatok úgyszólván ellenállás nélkül fejtik ki káros hatásukat; még nyelvművelő irodalmunk is alig látszik tudomást venni róluk.

Magyarán, az anglicizmusokat kívánom célba venni, a szón olyan idegenszerűségeket értve, amelyek angol nyelvi hatásról árulkodnak, éppúgy, ahogyan német hatást tükröztek és tükröznek a germanizmusok. Igen, a germanizmus szó hallatán azonnal felhorgad legtöbbször az éber kuruc ösztön, és harcra kész a labanc csúfság ellen. Pedig azt a buzgalmat és odaadást, amellyel a német nyelvi minták hatását igyekeztek visszaszorítani eleink a múlt század dereka óta, és amellyel küzdenek ma is kortársaink, hovatovább más célpont felé kell irányítani.

A német nyelvi befolyás évtizedek óta háttérbe szorult, annál nagyobb szerephez jutott az angol! Ami az elmúlt mintegy húsz-harminc évben, de főleg az utóbbi évtizedben idegen nyelven hozzánk került, lett légyen az szépirodalom, sajtóhír, ismeretterjesztő könyv, lektúr, szakirodalom vagy (és legfőképp) mozi- meg tévéfilmek, végtelen filmsorozatok szinkronszövege, az kilencven százalékban, de talán még nagyobb arányban (amerikai) angol eredetű. Az angol nyelvből való fordítás ennél fogva hosszú ideje tekintélyes iparág, és az iparosok anyanyelvi képzettsége finoman szólva is ropant egyenetlen. Az angol nyelvi közvetítők botlásai, gyarlóságai, erőszakolt megoldásai e rövid idő alatt legalább annyit rontottak nyelvünknek nem csupán a szóhasználatán, hanem itt-ott még a mondat szerkezetén is, mint a németet majmolók hibái akár egy évszázad folyamán.

Az alábbiakban csak a legkiáltóbb ferdeségekre szeretném a figyelmet ráirányítani. Olyan hibákra, amelyeket a jelek szerint a képzetesebb fordítók sem éreznek már hibának, hisz állandó jelenlétük a magyar szövegekben szinte igazolni látszik létjogosultságukat.

ANGOL HATÁSOK A MONDAT SZERKEZETÉBEN

„Ami nekem tetszik, az az...”

Nem túl régóta, de annál vészesebben hódít az ilyesféle szerkezetű mondatok divatja, és nemcsak írásban, hanem az élőbeszédben is: *Ami nekem a legjobban tetszik, az az, hogy... Ami az egészben a legfelháborítóbb, az az, hogy... Ami ebből igazán tanulságos, az az, hogy...*

Messzire süt az ilyen mondatok mögül az angol minta: *What I like most is that...* stb. Csakhogy ami az angolban könnyed és viszonylag tömör, az a szolgai átültetésben ügyetlen és szószátyár. Amíg az angolból fordított regények és filmek divatba nem hozták, ezt magyarul így mondták: *Nekem az tetszik a legjobban, hogy... Az egészben az a legfelháborítóbb, hogy... Ebből igazán az a tanulság, hogy...*

Az angol nyelv, amelyben az egyes mondatrészek kiemelése komoly gond, rászorul erre a szerkezetre, a magyar viszont egyáltalán nem, tehát nyelvének egy igen előnyös adottságáról mond le a magyarul beszélő az idegen példa majmolásával.

Tegyük hozzá, hogy az elsőként említett kitétel mostanság egyre gyakrabban hangzik ilyenformán: *Ami a legjobban tetszik, hogy...* Példa egy újságcikkből: *Ami új ebben a rettenetben, hogy a terrorhullám... elérte a fővárost is.* Mindez már nem csupán anglicizmus, nem idegenmajmolás, hanem nyelvi rövidzárlat. Sikerült kiküszöbölni azt a satnya főmondatocskát, amely eddig a két alárendelt mondatot, a szükségessé és az indokolatlant, legalább formailag összekötötte (...*az az, ...*). Ebben a szerkezetben két mellékmondat fityeg főmondat nélkül... ide vezet a meggondolatlan hajsza az újdonság után!

Hogy hiányzik!

Egy ideje a sajtó nyelvében járványosan terjed a *hogy* kötőszó indokolatlan mellőzése az alárendelt mondatok éléről. Nehezen tudnám törvényszék előtt bizonyítani, de szent meggyőződésem, hogy itt is az angol minta egyre nyomasztóbb jelenléte vett erőt annyi tollforgató nyelvérzékén. Az angolban ugyanis, ahogy ez köztudomású, a tárgyi alárendelő mondat élén többnyire nincs jelen az odaérthető *that* kötőszó). : *He knew well (that) I was his enemy ('Tudta jól, hogy az ellensége vagyok');* *You must ensure (that) he comes twice a week ('Gondoskodnod kell róla, hogy hetente kétszer eljőjön').* Ami azonban jó az angolban, az félszeg a mi nyelvünkben, sőt komolyabb zavart is okozhat, ha a kötőszót elsikkasztjuk, mint ebben a mondatban: *Eközben mindenki jól tudja, aki nem képes venni ezt az első akadályt, az talán soha nem jut még egy esélyhez.*

Itt már a félreértésnek, pontosabban az olvasó átmeneti félrevezetésének a veszélye fenyeget. A második tagmondat végéig ugyanis abban a hitben vagyunk, hogy az *aki* a *mindenkire* vonatkozik, ahhoz tartozó jelzői mellékmondatot vezet be (mindenki, *aki nem képes...*), és várjuk a tárgyi alárendelést, amely az állítmányi részhez (jól tudja) kapcsolódnék. Ehelyett egy főmondatot találunk, vagy legalábbis valamit, ami annak látszik, s e pillanatban újra kezdjük a mondat olvasását... Ha viszont a *hogy* eleve ott van a helyén (...*jól tudja, hogy aki...*), nem kell sötétben tapogatóznunk. Akkor értjük, hogy az első tagmondatnak a harmadik a tárgyi mellékmondata (tehát nem is főmondat, ahogy a hibás változatban véltük), és az elsikkasztott *hogy* ennek a kötőszava, míg a második tagmondat a harmadik alá tartozik alanyi mellékmondatként, csak éppen megelőzte a sorrendben.

Ő az, aki...

Naponta tucatjával hallunk, olvasunk ilyen szerkezetű mondatokat: *Ő az, akit várok. Renato Capecchi az, aki az elhangzott áriát énekelte.* Vagyis valamely mondatrésznek (a fenti esetekben a tárgynak, illetve az alanynak) a kiemeléséről van szó, amire a magyar nyelvnek igen egyszerű eszköze van. S ez annyi, hogy a kérdéses mondatrészt az állítmány elé helyezzük. *Őt várom. Az...áriát Renató Capecchi énekelte.* Az angol, ahogy az európai nyelvek nagy többsége, ehhez külön bonyolult szerkezetet kénytelen használni: *It is he whom I'm waiting for; It's R. C. who sang...* stb. Érdekes nyelvünknek ezt a kiváló adottságát eldobni, és fölösleges bonyodalmat vállalni az utánzás kedvéért?

„a levélben az anyjának...”

A határozói szószerkezet a jelzett szó mögé vetve jelzői funkciót is tölthet be a mondatban. Ez a jelzői értékű határozó több más nyelvben, a számunkra fontosak közül az angolban, a franciában és az oroszban igen teherbíró, egészen bonyolult szintagmákat is megbír. Sőt, kénytelen megbírni, mert igeneves szerkezeteket nincs módja a jelzett szó elé helyezni jelző gyanánt, ahogy a mi nyelvünk, s mellesleg a német (és pl. a holland) képes rá.

Az ilyen szintagma a magyar mondatba beépítve már félreérthető közléshez vezethet, mint ez a (bizonyosan angolból fordított) hírmondat is: *Több európai kormányfő üdvözölte az ellenzék győzelmét Belgrádban.* (Angolul: ... *the victory of the opposition in Beograd*). A *Belgrádban* ily módon határozója lett a mondatnak, vagyis az állítmányra vonatkozik, s így azt sugallja, hogy a kormányfők a jugoszláv fővárosban nyilatkoztak. Márpedig bizonyos, hogy mindegyik kormányfő a maga fővárosában bocsátotta ki üdvözlő nyilatkozatát. A helyes tájékoztatás érdekében tehát ilyen esetben vagy melléknévi jelzőt alakítunk a határozós szerkezetből (... *a belgrádi ellenzék győzelmét*), vagy melléknévi igenév útján hozunk létre jelzői szerkezetet: ... *az ellenzék Belgrádban kivívott győzelmét.*

Az egyszerű jelzővé alakítás ritkán járható út. A melléknévi igenéven kívül jó szolgálatot tehet a *való*, pl. *a házba való behatoláskor* (ehelyett: *a behatoláskor a házba, at the entering the house*) és mások is, a mondat tartalmától függően: *az anyjának írt levélben* (*a levélben az anyjának, in the letter to his mother*); *a jövőről szőtt ábrándjaival* (*ábrándjaival a jövőről, with his daydreams of the future*). Olykor, különösképp irodalmi igényű szövegben, még arányosabb és könnyedebb lehet a mondat, ha igenévi szerkezet helyett alárendelést használunk.

Jobban tennéd, ha...

Nem idegen ez a mondatkezdés a magyar nyelvtől, főképp, ha valóban egy óhajtott és egy helytelenített cselekvést állít szembe egymással. *Mit lopod itt a napot? Jobban tennéd, ha valamivel elfoglalnád magad!* Az angolból fordított szövegekben azonban túl sűrűn bukkan fel mostanság, és többnyire olyan helyzetekben, ahol szó sincs két tendő szembeállításáról.

E jelenség mögött a *you had better* kifejezés húzódik meg, amely az angolban igen tág körben használt kérés illetve felszólítás. *You had better call Jim* – ezt manapság így fordítják: *Jobban tennéd, ha felhívnád Jimet!* Pedig az angol mondat mindössze annyit jelent: *Hívd fel Jimet!* Avagy a helyzettől és a szereplők viszonyától függően ilyesmi: *Hívd már fel Jimet! Ugyan hívd már fel Jimet! Ideje lenne felhívnod Jimet!*

Nem hívnád fel Jimet? Miért nem hívod fel Jimet? Itt az ideje felhívnod Jimet! Úgye felhívod Jimet? Szíveskedj már felhívni Jimet! A választék tehát széles, amellyel ezt az angolos formát megkerülhetjük a fordításban.

Azt kívántam, bárcsak...

Angol eredeti nyomán fordított irodalmi szövegekben gyakori az ilyesféle fordulat. Magyar szavakból áll ugyan, de magyar anyanyelvű elég ritkán fejezi ki magát így: *Azt kívántam, bárcsak ne jöttem volna későn!* Amilyen nyakatekertten hangzik magyarul, olyan egyszerű az eredetiben: *I wished I hadn't come late.* Ezt a tömörséget persze magyarul is elérhetjük, ha elfeledkezünk az eredeti szerkezetről: *Kár, hogy elkéstem! Bántam, hogy elkéstem. Nagy kár volt elkésnem.* Ennél is könnyedebb lesz a mondat, ha kissé szabadabban fordítunk: *Bár(csak) jöttem volna idejében! Miért is nem jöttem idejében! Csak idejében jöttem volna!*

Még inkább kívánkozik a természetes magyar fordulat ahelyett, ami egy amerikai filmsorozat egyik epizódjában hangzott el: *Azt kívántam, bárcsak a föld alá süllyedhetnék!* Van ép nyelvérzékű magyar beszélő, aki ezt nem így mondja: *Legszívesebben a föld alá süllyedtem volna?*

ANGOL HATÁSOK A SZÓHASZNÁLATBAN

előnyben részesít

Ez a hivataloskodó, papirosízű kifejezés meghökkenítő karriert futott be az elmúlt harminc év alatt még szépirodalmi szövegekben is. Csak néhány friss példa: *Tom csinos és gazdag volt, ám Mildred előnyben részesítette a szegény, de érző szívű Kevint. Joe pezsgőt javasolt, de Ginger kijelentette, hogy ő a bort részesíti előnyben.*

Ugye ismerős példák? Igen, az angol (félre)fordítók egyik bravúrja áll előttünk. Azoké, akik az Ország-féle nagyszótárban csak a szócikkek első sorát szokták elolvasni. Nos, a *prefer* szócikkek sajnos már az első sorában ez a jelentés szerepel. Isten tudja, hol vette a tudós szótáríró; egyesek szerint germanizmus, de ilyen szerkezetet a németben nem találtam, nyelvhelyességi szótárunk sem említi fel. Ám még ha germanizmus volna is, az utóbbi évtizedekben való elburjánzása mindenképp angol hatásnak tulajdonítható, mert a szótár megjelenése óta, ami angolul *prefer*, az magyarra vas következetességgel *előnyben részesít*ként fordul le. Senkinek sem szúr szemet az ilyen mondatok rémsége; az újabb fordítók a régebbiek példáját követik, és a rossz minta már az előbeszédben is egyre gyakrabban bukkan fel.

Most pedig próbáljuk meg valóban magyarítani a *prefer* igét, amelyben a ma angolul beszélők persze már nem érzik a forrás, a latin *preferre* jelentését: 'elébe helyez'. Elsőként is: *jobban szeret (mint), jobban kedvel, inkább kedvére van;* szabadabban: *szívesebben veszi, eszi, issza, teszi stb. ezt, mint amaszt; szíve inkább (Kevin)hez húzza.* S ne feledjük, hogy bizonyos szakmai területen, pl. a gazdaságpolitikában a *preferál* is létezik: az állam pl. vámkedvezményekkel preferálja valaminek az importját ('támogatja, elősegíti, kedvez neki').

kihívás

Régebben párbajra volt, később és tágabb értelemben sportban, játékban való összecsapásra lett szokás kihívni valakit. Párbaj esetén a kihívó fél elküldte segédeit a sértő félhez; ha ez a kihívást elfogadta, megegyeztek a fegyvernemben és a párbaj feltételeiben.

A sakkban hosszú versenysorozat dönti el, kit illet meg a világbajnok kihívásának a joga. A *kihívó* mint melléknév olyan magatartást jelöl, amely sértő, pökhendi, kötekedő voltánál fogva alkalmas rá, hogy összecsapást provokáljon; ha egy nő vet kihívó pillantásokat egy férfitra, akkor kacérkodik vele, szexuális közeledésre bátorítja.

Egy-két évtizede a *kihívás* új szerepkört kapott nyelvünk igényesebb rétegeiben. Olvasóim bizonyára ismerősnek találják ezeket a példákat: *A kanadai megrendelés nagy kihívás volt cégünk számára. Boldog vagyok, hogy megkaptam a főszerepet, mert nagy kihívásnak érzem. Vállalnom kellett a kihívást, a kerület zilált pénzügyei-nek rendbetételét. Nem csak a fiatalok, az idősebbek életében is megsokasodtak az egzisztenciális kihívások.*

Aki tud valamelyest angolul, bizonyára sejti, hogy a *challenge* szó áll sugallatként a fenti mondatok mögött. Azoknak a felszínes fordítóknak köszönhető ez a divat is, akik nem veszik tudomásul, hogy egy-egy angol szónak számos jelentése lehet; jelen esetben a *challenge* nem csupán azt jelenti, hogy '(párbajra, mérkőzésre) kihívás'. Ennél sokkal szélesebb körű például a szó 'feladat' értelme.

Miért fonák a fenti mondatokban a *kihívás*? Mint láttuk, a hagyományos, megszokott magyar jelentéskörben mindig személy a kihívó fél: párbajhős, sakkbajnok, kötekedő fráter, kacér hölgy. Az angol nyomán erőltetett használatnak más a mögöttese: itt személytelen tény, esemény, helyzet „hív ki” minket. Csakhogy az ilyesmire sokkal találóbb kifejezéseink vannak nyelvünknek: *a helyzet próbára tesz, megpróbál minket, feladatot állít elénk, feladja a leckét!* A fenti mondatokból az elsőbe az *erőpróba* illik, a másodikba is ugyanaz vagy a *próbatét*, a harmadikba a (*nagy, nehéz, kemény*) *feladat*, a negyedikbe a nehezen megoldható (*megpróbáló*) *helyzetek*.

ellenőriz

Eredeti és helyes magyar értelme a szónak: 'elbírálás végett figyelemmel kísér' (személyt, tevékenységet, folyamatot), vagy 'helyesség szempontjából felülvizsgál' (adatok, méreteket stb.) Tehát a tanár ellenőrzi a dolgozatot író diákokat (hogy nem csalnak-e); a revizor ellenőrzi a könyvelés szabályosságát; a gyári minőségi ellenőr (valaha meős) ellenőrzi a munkadarabok helyes méretét és előírt minőségét. A Magyar Értelmező Kéziszótár 1972-es kiadása más, további jelentést nem tüntet fel!

A sajtónyelv a hatvanas-hetvenes évektől meglepő új jelentést társított a fentiekhez az ilyesféle, gyakran olvasható hírmondatok révén: *Az ország délkeleti tartományait a felkelők ellenőrzi.* Szemünk előtt megjelennek a marcona gerillák, akik belesnek minden bokorba, ellenőrzik, hogy a folyó még mindig lefelé folyik-e, és hogy a levelek nem hullanak-e le túl korán... Ó nem, a felkelők nem ellenőriznek semmit, vagy ha igen, az nem tartozik a lényeghez. Ők a szóban forgó területet *megszállva tartják, kézben (kezükből) tartják, uralják, fennhatóságuk alá vonták, ők az urai.*

Angolból fordítók féltudása bábáskodott e sajnálatos jelentéstorzulás bölcsőjénél, a *control* igének ugyanis, amely az ilyen hírmondatok hátterében áll, az 'ellenőriz' csak az egyik, és nem is a legfontosabb jelentése; sokkal gyakrabban értjük így: 'irányít, vezet, kézben tart, féken tart, ura valaminek'.

esély

Sokáig viszonylag szűk körben mozgott ez a szó, leginkább egyes sportágakban, főleg a lóversenyeken mérlegelték az esélyeket. Mondhattuk azt is, hogy valakinek jó esélye van elnyerni a Kossuth-díjat.

Amióta az angolból való fordítások tömegessé váltak, a tágabb jelentéskörű angol *chance*-nak köszönhetően az esély karrierje is felívelt. Elsőként a lehetőséget, majd az eshetőséget törölte le a színről. *Szülei szűkös anyagi helyzete nem adott neki esélyt (= lehetőséget) a továbbtanulásra. Mielőtt a vállalkozásba belefogtam volna, minden esélyt (= eshetőséget) mérlegettem.* A következő áldozat a valószínűség lett. *Annak is megvolt az esélye (= valószínűsége), hogy a következtetésem tévedésen alapul.* Aztán elvázott a remény is. *Nagyon súlyos volt a sebe, esélye sem volt a túlélésre (= remény se volt rá, hogy életben marad).* Ez az utóbbi, gyakran olvasható kitétel a *he head no chance to survive* merev másolása; vannak esetek, amikor a szörnyethalt adná vissza igazán a jelentését.

A baj gyökere, hogy amint az angol fordítók szeme a *chance*-ra téved, már gondolkodás nélkül írják is le az esélyt. Így nem sok esély (azaz remény) marad a szöveg ép magyarságára.

felelős

Szakszövegekben, ismeretterjesztő művekben egy ideje elszaporodtak az ilyen mondatok: *Az adrenalin a vércukor szintjének szabályozásáért felelős. A Napból felénk áradó energia felelős az időjárás változásaiért. Crick írta le először az átöröklésért felelős DNS-láncok kémiai szerkezetét és felépítését.*

Ezeknek a mondatoknak kivétel nélkül angolból magyarított szövegek a lelőhelyei, és a *responsible* szolgai fordításáról tanúskodnak. Az olvasók többsége alighanem furcsálkodva fogadja ezt az új divatot. És joggal, mert a felelős a köznapi magyar nyelvhasználatban többnyire valami vétséget követő számonkéréssel kapcsolatos: *Keresik a raktárban kiütött tűz felelőseit. A húszmillió sikkasztásnak máig sincsen felelőse.* Ezt a szemléletet tükrözi a *felelősségre vonás* szókapcsolat is, amely a büntetés, de legalábbis a fegyelmi vagy bűnvádi eljárás szinonimája.

A fent idézett mondatokban természetesen szó sincs számonkérésről, egyáltalán emberi viszonylatokról. Magában az angolban is az ilyen kifejezés erősen képes értelmű, és nem lehetetlen, hogy ott is kissé modorosnak hat. Mindenesetre az ilyen mondatokat sokféle módon lehet magyarosabbá tenni. Ezek közül bő fél tucatot ajánlanék a fordítók figyelmébe. *Az adrenalin feladata a vércukor szintjének szabályozása. Az adrenalin látja el a vércukor szintjének szabályozását. A vércukor szintjének szabályozása az adrenalin feladatköre. A vércukor szintjének szabályozásában az adrenalin illetékes. Az időjárás változásait a Napból felénk áradó energia okozza. A Napból felénk áradó energia hozza létre az időjárás változásait.* A DNS lánc sem *felelős* az átöröklésért, hanem azt *irányítja, megszabja, szabályozza, magában hordozza.*

fedélzet

A hajó nyílt, legfelső szintje, esetleg az alatta lévő folyosószerű, oldalt nyitott szint: az alsó fedélzet.

A sajtónyelvben a hatvanas évektől esik szó az űrhajók meg a repülőgépek fedélzetéről. *A Challenger tegnap startolt három űrhajóssal a fedélzetén. Lezuhant egy repülőgép Catania közelében a fedélzetén 175 utassal és nyolcfőnyi személyzettel.* Ez képtelenség, hiszen ezeknek a járműveknek a zárt (sőt hermetikusan zárt!) belső tere szolgál utazásra, fedélzetről szó sem lehet velük kapcsolatban. A magyar ember repülőgépen és űrhajón utazik.

Ez a modoros szóhasználat, amely napjainkra vészesen elterjedt, angol hírszövegek ügyetlen fordításának köszönheti létét. Az angol nyelv ugyanis gyakran használja az *aboard* szót előljáró módjára járművekkel kapcsolatban: *aboard a bus, a tram, aboard a train, aboard a plane*, azaz 'buszon, villamoson, vonaton, repülőgépen'. Igaz, hogy az *aboard* szóban a hajófedélzet (pontosabban annak deszkázata), a *board* rejlik, de az angol ember ezt ma már éppen úgy nem érzi benne, mint mi az agyat az *agyonver* igében, másképp nem születhettek volna olyan új szavak, mint hogy *agyonhallgat* vagy *agyonkényeztet*. Nemde méltó neveltséget keltene az, aki e legutóbbi szót így fordítaná angolra: *pamper on the brain*? Nos, a fedélzet semmivel sem dicsőbb lelemény a fenti példákban.

megengedhet magának

E kifejezésnek az alapja, a *megenged magának (valamit)* régebbi idő óta él a magyar nyelvben, főleg így: *(túl) sokat megenged magának*, ami azt jelenti: 'szabadosan viselkedik, nem ismer mértéket, semmibe veszi a korlátokat, illemszabályokat'. A címben szereplő, ható igei alak másodlagosan vette fel az 'anyagilag módjában áll' jelentést, de csak ilyen formában: *Megengedheti magának, hogy autót tartson, mert elég pénzt keres hozzá*.

Az angol nyelvből való fordítások dömpingje utóbb mértéktelenül divatossá tette a kifejezést, megtéve az *afford* ige egyetlen magyar megfelelőjévé. (Itt is érdemes lett volna túlnézni az Ország-hagyászótár első során...) A kizárólagossá tett magyar változat azért sem szerencsés, mert jóval nehezebb: az angol egyszerű tárgyat vesz maga mellé (*he can afford a car*), míg a magyart, ahogy az előbbi példán láttuk, tárgyi alárendelt mondatnak kell követnie.

Azaz csak kellene, mert a fordítók ezen a csekélységen már régen túltették magukat, és ilyesmiket írnak: *Nem engedhetünk meg magunknak egy új autót. Van, aki egy luxusnyaralót is megengedhet magának*. Vagyis sikerült idegenszerű szerkezetet előállítani, amely már a beszélt nyelvbe is bevette magát. Pedig annyi természetes, magyaros megoldás kínálkozik csak egyetlen ilyen mondat helyett! *Nem áll módunkban új autót venni. Nem telik új autóra. Nem futja új autóra. Nincs pénzünk új autóra. Az új autó meghaladja anyagi lehetőségeinket. Egy új autó megengedhetetlen fényezés számunkra. Nem is álmódhatunk új autóról. Az új autó elérhetetlen ábránd nekünk. Hiányzik a rávalónk*.

megkérdőjelez

Több évtizede üdvöskéje ez az ige a sajtó, az értekezletek és nyilatkozatok nyelvének. Amikor kifogást emelek ellene, hát még amikor a káros angol nyelvi hatás példái közé sorolom, tekintélyes szakmai fórummal kerülök ellentétbe: a Magyar Értelmező Kéziszótár szerzőivel és szerkesztőivel. E szótár 1972-es kiadásában ugyanis már szerepel a szó, mégpedig két jelentésben: „1. Kérdőjellel megjelöl. 2. Kétkedve fogad vmit.” Az első természetesen a konkrét jelentés (volna). Előtte a „ritka” minősítés áll, igen jogosan, és bár a negatív bizonyítás ilyen esetekben vajmi bajos (én sose találkoztam vele, sem az általam megkérdezettek), merem állítani, hogy ez a jelentés a ritkánál is ritkább, azaz voltaképp nincs is. Legalábbis amíg valaki nem bizonyítja, hogy élő nyelvünkben létezik *megfelkiáltójelez* vagy *megpontosvesszőz* szó, bátorkodom erős kétségemet hangoztatni.

A tapasztalati tényeknek ezzel szemben nagyon is megfelel, sajnos, hogy a szó a második jelentésben igencsak használatos. Itt viszont meghökkenve kell tapasztalnom, hogy a szótár nem emel semmiféle kifogást vele kapcsolatban, sőt a *megkérdőjelez* ilyen alkalmazását *vál* (választékos) stílusminősítéssel ajánlja az olvasóknak!

Mielőtt gondolatmenetemben tovább lépnék, a szó sajtónyelvi használatára idéznék egy példát: *Az ország gyors ütemű fegyverkezése megkérdőjelezi az elnök hangzatos békeszólamait*. Igénk itt ilyesmit akar kifejezni: megcáfolja, meghazudtolja, hiteltelenné teszi, ellenük mond, lerontja a hitelüket/értéküket, kétséget támaszt irántuk. Újabb példám egy tévényilatkozatból merítem: *Egyesek a pártban állítják, hogy a koalíció problémátlanul működik, de én ezt megkérdőjelezem*. Ép magyarsággal ezt mondhatta volna a nyilatkozó: *kétlem, kétségbe vonom, nem hiszem, kötve hiszem, valószínűtlennek tartom, az ellenkezőjét állítom, más a véleményem, más véleményen vagyok, nem értek velük egyet, szerintem nem ez az igazság stb.*

Szilárd meggyőződés, hogy valódi anglicizmussal van dolgunk. Az angol *question* szó áll a háttérben, amely főnévként kérdést jelent, de ritkán igeiként is használják, s akkor annyit tesz: 'kérdésesnek tekint, kétségbe von'. Szerintem eredetileg ezt az angol igei jelentést próbálták meg kétbalkezes fordítók egy erőszakosan fabrikált igével a magyar nyelvbe áttelepíteni, a jelek szerint olyan sikerrel, hogy az egyébként tiszteletre méltó szótárszerkesztők is felültek nekik.

Nyelvi dolgokban, akár a hit kérdéseiben, senki sem bírja a csalhatatlanság adományát. A szótáríró kollektíva sem, és természetesen (sőt még természetesebben) én sem. Ám ha a szó fattyú-eredetében tévednék is, tisztelettel kérdem: helyeselhető-e, hogy a *megkérdőjelez* erőszakos nyomulása a fentebb felsorolt tizenennyolc (!) szinoníma értékű szót és kifejezést (és még féltucat mást, ami hirtelen nem jutott eszembe) mindörökre letörölje nyelvünk palettájáról?

túlélő, túlélés

Ennek a szópárnak a vészes elharapózása az utóbbi két évtizedben volt tapasztalható.

A *túlélő* forma helyénvaló, ha melléknévi igeiként használjuk: *Az infarktust túlélő beteg kíméletes életmódra szorul*. Divatosá lett főnévi szerepében azonban már nem szerencsés ez a szó: *A mentőosztagok a szálloda romjai alatt túlélők után kutatnak*. Magyarul azt kell mondanunk: életben marad(ot)tak után, még ha ez hosszabb is néhány szótaggal. (Ám mit mondjunk a *túlélőkés* helyett? Ha már feltalálták, még mindig inkább életmentő, létfenntartó kés lehetne, ez legalább magyarul is érthető valamennyire.)

Még bajosabb eset a *túlélés*, amely 'fennmaradás, megmaradás' értelemben lett felkapottá. *Azoknak a fajoknak van a legnagyobb esélyük a túlélésre, amelyek jobban alkalmazkodnak a változó életkörülményekhez. Cégünk sokszor volt nehéz helyzetben, de mindig megtaláltuk a túlélés módját*. Azért bajosabb itt a *túlélés*, mert hiányzik az, ami a fentebbi példában a *túlélők* formát úgy-ahogy menti, mégpedig a hallgatólagosan odaértett vagy odaérthető tárgy: (a katasztrófát) túlélők. Itt csak arról van szó, hogy a fajok *túlélnek*, hogy a cég *túlél*.

Kérem olvasóimat, akik talán százszor is elmentek már az ilyen mondatok mellett, hogy egy kissé ízlelgessék ezt: *én túlélék, te túlélisz, ő túlél...* hát magyarul van ez? Persze, hogy nincs magyarul. A legszerencsétlenebb anglicizmus néz itt velünk farkasszemet, a fordítói gondatlanság és a fordítói erőszak frigyének gyümölcse. És az a legszomorúbb, hogy amit képtelenségnek hiszünk, már nem is az. A riporter és ifjú alanya,

egy rákból felépült hölgy párbeszédéből lestem el: „*De végre is túlélél, nem?*” „*Igen, túléltem.*”

A *túlélő* és a *túlélés* szavak azzal az igénnyel lépnek fel, hogy ők az angol *survivor* és *survival* megfelelői. Csakhogy nincs alapja az igénynek. Az angol szók a *survive* ige származékai, márpedig ez megáll önmagában, tárgy nélkül is. Angolul mondhatjuk, hogy *three men survived*, azaz 'hárman életben maradtak', ám magyarul igen visszásnak hangzik, hogy *a többiek mind meghaltak, de mi hárman túlélünk*. Vannak ugyanis igék nyelvünkben, amelyekhez szorosan hozzátartozik a tárgy vagy valamely állandó határozó (vonzat), és a tapasztalat szerint ezekből nem lehet cselekvőt vagy cselekvést jelentő főnevet képezni. Csak néhány példa: *utolér (valakit)*, *felülmúl (valamit)*, *túltesz (valakin)*. Mondhatom-e bárkire, hogy az illető kiváló *utolérő*? Kijelenthetem-e, hogy nekem a *felülmúlás* a kedves szórakozásom? Vagy hogy több figyelmet kellene szentelni a *túltevésnek*? Ugye képtelenség mindegyik? Márpedig a *túlélő* és a *túlélés* egy hajszálnyival sem jobb. Állítsuk hát vissza jogaikba *az életben maradtakat, a fennmaradást, a megmaradást, a talpon maradást!*

háztömb

Az újabban fordított amerikai regényekben és filmekben gyakran bukkannak fel ilyen mondatok: *Három háztömbre laktunk egymástól. Pár háztömbbel arrébb utolértem. Az állomástól öt háztömbre volt a szállodánk.*

Tipikus példája a fordítói „letapadásnak.” Sok jámbor olvasó talán kétszer is elolvassa, mire megéri, miről van szó, vagy ha nem, csak azért, mert már sajnálatos módon hozzá kellett szoknia.

Az eredeti azt mondja ilyenkor: *Some (three, five) blocks away*. A *block* az amerikai szóhasználatban négy utca által határolt városi terület, illetve ennek egyik oldala mint hozzávetőleges hossz mérték. A *háztömb* már csak azért is furcsán hat, ha pl. a cselekmény kertvárosi helyszínen játszódik, mert mi ehhez a szóhoz leginkább zárt beépítésű területet társítunk. De persze nem itt a bökkenő. Egy útvonal szakaszait mi magyarok sarkokkal vagy utcákkal mérjük. A fenti példákban *három sarokra, pár sarkkal arrébb, öt utcányira* volna a helyes.

-barát

A *-barát* utótaggal alkotott melléknévi szerepű összetételek újabban szaporodtak el nyelvünkben. Léteztek ugyan régebben is, de mást jelentettek. A *könyvbarát* a könyvek rajongója, a *zenebarát* a muzsikát szereti, a *kertbarát* a kiskertben való foglalatosságot kedveli leginkább. Ezzel szemben a *használóbarát* háztartási gép nem vonzódik különösképpen használójához, és a *fogyasztóbarát* csomagolás sem táplál heves érzelmeket a vásárló iránt.

Ezek az újkeletű kifejezések az angol *user-friendly* és *consumer-friendly* kifejezések szolgái fordításai. Az előbbi esetben a *-friendly* azt jelenti, hogy a szerkentyű könnyen használható, kezelhető; az utóbbiban is olyasmit, hogy a csomagolás a fogyasztó kedvére van, a kényelmét (más áruknál jobban) szolgálja. Hasonlóképp közkeletűvé lett a *környezetbarát* szó is (*environment-friendly*), holott magyarosabb volna például *környezetkímélő* technológiát emlegetni.

A hangzó és írott sajtó tüneményes gyorsasággal kapta fel az új leleményt. *A nyugdíjrendszer átalakításakor arra kell törekednünk, hogy az új forma nyugdíjasbarát legyen* – hallottam nemrég egy rádiónyilatkozatban. Másutt azt követelte egy cikkíró,

hogy a gazdaságpolitika *növekedésbarát* legyen. Orvostudományi ismeretterjesztő cikk írta: *Világszerte folynak a kutatások testbarát anyagok után, amelyekből a különféle protézisek készülhetnek.* Ezek a mondatok olyasmit akarnak kifejezni, hogy a nyugdíjrendszer legyen előnyös a nyugdíjasok számára, a nyugdíjasok érdekét tartsa szem előtt, hogy a gazdaságpolitika kedvezzen a növekedésnek, a növekedést serkentse; a testbarát anyag nemcsak magyarabb, hanem érthetőbb is lenne így: *a szervezetbe (könnyen) beépülő anyag.*

Nemrég ezt olvastam egy divatos íróról: *Páratlan népszerűségét annak köszönheti, hogy valósággal ontja az olvasóbarát regényeket.* Akkor úgy éreztem, hogy itt a pillanat, amikor jó volna, ha valaki kimondhatná: eddig és ne tovább! Álljunk meg, amíg egy nap arra nem ébredünk alvóbarát ágyunkban, hogy minden *-barát* lett körülöttünk. Hogy az ínybarát reggelit elköltsé fogbarát krémmel mosunk fogat, majd az utasbarát buszon az alkalmazottbarát munkahelyre suhanván fenékbarát székünkbe süppedünk, hogy szembarát okulárénkat föltéve munkához lássunk!

sajnálom

Angolból fordított regények, „amerikaiból” szinkronizált filmek nyelvezetében mindig ez a szó bukkan fel, ha az eredetiben *Sorry!* vagy *I'm sorry!* áll. Pedig milyen sokszor nem illik a helyzethez! Ép nyelvérzékű magyar ember ajkán a *sajnálom!* csak is ezt jelenti: „a dolog így áll, nem tehetek róla”. Így utasítják el a teljesíthetetlen kérést, így közlik, hogy a keresett árucikkből egy darab sem kapható. Bizonyos alkalmakkor még némi kajánság is bujkálhat benne: „sajnálom, öregem, ébredtél volna fel hamarabb!”

A *Sorry!* az angol nyelvben legtöbbször mentegetőzés, magyarul tehát annyit tesz: *Bocsánatot kérek! Bocsánat! Ezer bocsánat! (Bizalmas helyzetben:) Bocs! Ne haragudj(on)! Elnézést kérek! Elnézést! Pardon!* Olykor az *I'm sorry* az angolban részvétnyilvánítás, ezt mondják például, ha valaki megemlíti, hogy egy hozzátartozója meghalt. Rendkívül visszasan hangzik, amikor erre magyarul azt mondják: nagyon sajnálom! Ide egészen más illik: *Részvétem! Őszinte részvétem! Szomorúan hallom! Istenem, de borzasztó! Ó szegény! Ki hitte volna!*

csatlakozik

Hogy manapság nyaklő nélkül csatlakoznak, főleg a regényfordítások és a szinkronizált tévéfilmek szereplői, abban nyilván az angol *join* ige a ludas.

A romlatlan nyelvérzékű magyar ifjú aligha csatlakozik a szíve hölgyéhez, inkább vele megy, vele tart, hozzá szegődik, melléje sündörög, belekarol, elkíséri, kísérelésként szegődik. Ha behívót kap, akkor sem csatlakozik a hadsereghez (*joins the army*), hanem bevonul, katonának megy, megkezdí szolgálatát, szolgálatra jelentkezik, bizalmasabban szólva berukkol, felöltí a mundért, angyalbörbe bújík. Ha valami konferencián szólal fel, a megszokás folytán talán csatlakozik az előtte szólókhoz, mivel ez a forma, sajnos, túlon túl elterjedt, de itt is jobban tenné, ha velük tartana, egyetértene velük, melléjük állna.

túl(ságosan)

Ha cipőt próbálunk, és nem illik a lábunkra, akkor azt mondjuk: ez nekem kicsi (vagy nagy). A nadrág szűk nekünk, a kalap bő. Aki nem eleget, az keveset keres, a butuska egy bonyolult okfejtésre azt mondja, hogy az neki magas, a részeg azzal mentegetőzik,

hogy bizony sokat ivott. A lustának hosszú az út, amit meg kell tennie, és akit korán keltettek, az panaszkodik, hogy rövid volt az éjszaka.

Ám ha angolból (vagy amerikaiból) fordultunk le, akkor egészen más a helyzet. Akkor mindez túl(ságosan) kicsi, túl(ságosan) nagy, túl(ságosan) szűk, túl(ságosan) tág, túl(ságosan) kevés, túl(ságosan) magas, túl(ságosan) sok, túl(ságosan) hosszú, túl(ságosan) rövid. No persze, mert az angolban minden esetben ott találjuk a *too* határozót (*too large, too long* stb.), hisz e nélkül az angol mondat nem azt jelenti, amit mondani akarunk.

A magyar mondat természetesen így is érthető, hiszen sokszor, egy sor más melléknévvel vagy nyomaték kedvéért mi is kitesszük a túl(ságosan) határozót. Ám ha mindig az angol szerkezetet fordítjuk elemről elemre, akkor rövidesen búcsút vehetünk nyelvünknek egy érdekes és sajátos eszköztől.

találd meg

Az akciófilm banditája fenyegetőzik: *Találd meg a pénzt, vagy kinyírlak!* Az elbúsult férfiú mondja egy másik szappanoperában: *Elmegyek megtalálni a feleségemet.* Mit is mondhatnának, ha angolból fordultak le, és ha egyszer angolul a *find* nem csak azt jelenti, hogy '(meg)talál', hanem azt is, hogy '(meg)'keres? Csak hát a fordítók, mint annyi más esetben, itt is megállnak az első szótári jelentésnél, és megelégszenek a magyarul sületlen megoldással, eszükbe sem jut, hogy mifelénk az eltűnt dolgot vagy személyt *keresni* szokás!

Boldog születésnapot!

A nem is olyan régi szép időkben Magyarhonban ez a köszöntés járta születésnapon, névnapon: *Isten éltesen, boldogságban, egészségben!*

Ez a szép és valóban tartalmas jókívánság, amelyet a szocialista idők ateizmusa sem tudott kikezdeni, most szomorú megadással vonul félre a divatos amerikai importból, a *Happy birthday to you* magyar változata elől.

Micsoda lustaság, micsoda szűkmarkúság ez, hogy az évnek mindössze egy napjára kívánunk boldogságot az ünnepeltnek! Hiszen kívánni nem kerül semmibe!

Én például azt kívánom, hogy térjünk vissza a szép, hagyományos magyar köszöntőhöz!

A tanulmány eredetileg a Magyar Nyelvőr 1998. évi 4-ik számában jelent meg.